

YENİ BİR HUMÂYUN-NÂME NÜSHASI

ASİSTAN: GÜNAY TÜMER

Humâyün-nâme, Kelile ve Dimne'nin eski Osmanlı Türkçesine çevrisidir. Eserin, çevriyi yapan 'Alî Çelebi (Ö. 950/1543)'ye pek yakın (989/1581 tarihinde Zeynu'd-dîn hattıyla) güzel bir ta'lik kırmacı nüshasını Kastamonu'da¹ görüp gözden geçirdik. Nüshanın özelliklerine geçmeden önce Kelile ve Dimne ile Humâyün-nâme hakkında özlü bilgi verelim.

Edebî şaheserler, ya çevrilerle, ya da benimsenip sahip çıkılarak bütün dünya kültür âlemini dolaşırlar. Bu şaheserlerden biri de Kelile ve Dimne'dir. Ashl Sanskritçe olan bu eserin yazarı Beydeba² olarak bilinmekteyse de Brockelmann, ilk eserin en eski şeklinin Hertel tarafından bulunan "*Tantrâkhyâyika*" olduğuna işaret ederek asıl eserin *Vişnu mezhebinden adı meçhul bir brahman* tarafından muhtemelen M. 300 de yazıldığını zikretmektedir³. Eser, bir giriş ve her biri "tantra" adını taşıyan beş kitaptan ibarettir. Eserin ikinci bir şekli "*Pañcatantra*" adını taşır. Hindistan'da bir halk kitabı olmuş ve sayısız değişik şekilleri meydana gelmiştir.

Kâtip Çelebi'nin "*ahlâki uslah ve nefisleri terbiye eden bir kitap*" olarak vasıflandırdığı Kelile ve Dimne, hükümdarlara mahsus ahlâki bir Hint masal mecmuasının hükümdarlar aynası anlamına gelen adı olup iki baş kahramanın, yani iki çakalın Sanskritçe adından, Karataka ve Damanaka'dan (daha eski Süryânî çevrisinde isimlerin şekli Kalilag ve Damnag'dır) teşkil edilmiştir. Kitabın gayesi, mükemmel bir Sanskritçe ile yazılmış hayvan masallarıyla hükümdarlara hikmet öğretmektir⁴.

1 Kastamonu'daki İsmailbey Camii İmamı Mehmet Aslan'ın özel kitablığında.

2 Batı'da Bidbay, Arapça'da Bidba ve Bidbah, eserin Pehlevî çevrisinden hazırlanan Süryânî metninde de Bidbog ve Bidvog olarak geçer. Kâtip Çelebi, Beydeba diye zikrediyor (Bak. Kâtip Çelebi, Keşfu'z-Zunun, İst. 1941 Maarif Mat. II/1507). Ömer Rıza Doğrul, Mehmed Küşteri adlı bir Türk yazarının "*Şeceretu'l-Beşer*" adlı kitabında Bakû'dan Hindistan'a giden Ketku isimli bir Türk'ün Kelile ve Dimne'yi yazdığını söylediğini naklediyorsa da bu konuda fazla bir bilgi bulunmadığını da ilâve ediyor (Bak. Beydeba, Kelile ve Dimne, Hint Klâsikleri. I. Çev. Ö. Rıza Doğrul, II. Baskı, Ank. 1960, s. VI).

3 Brockelmann, İslâm Ansiklopedisi "Kelile ve Dimne" maddesi, VI. 552.

4 Bak. İslâm Ans. VI. 552.

Eser, Sanskritçe'den Pehlevî (eski Farsça) diline, oradan da Arapça'ya çevrilmiş, İslâm ve Hristiyan edebiyatlarında büyük rağbet görmüştür.

Eser, ilkin M. VI. a sırda Kisra Anüşervân'ın Hindistan'a gönderdiği özel doktoru Burzoe (Burzuye-Burzeveyh) tarafından Pehlevî diline çevrilip bazı Hint kaynaklı ilâvelerle genişletildi.

Yine aynı asır içinde eski Süryan'ca ya da çevrilen eser, M. VIII. asrın başlarında önce Mazdekî iken İslâmiyete geçen Firuzabad'lı büyük nesir üstadı 'Abdullah b. Mukaffâ' tarafından Arapça'ya çevrilmiştir. Bu ölmez hikmet kitabı, diğer dillere bu çevri kanalıyla geçmiştir. Birkaç defa Farsça'dan Arapça'ya, ya da Arapça'dan Farsça'ya çevrilen eserin⁶ Türkçe'ye intikali şu doğrultuda olmuştur:

Burzoe çevrisinin kaybolması üzerine Arapça'dan ilkin M. XII. asırda Nizâmuddîn Ebu'l-Me'âlî Nasrullah b. Muhammed b. 'Abdilhamîd ve daha sonra Nasrullah'ın çevrisini daha sadeleştirmek gayesiyle M. XV. asırda Huseyn b. 'Alî el-Vâ'ız el-Kâşîfi tarafından Farsça'ya çevrilen esere Kâşîfi "*Envâr-ı Suheyli*" ismini vermiştir.

Envâr-ı Suheyli, iki defa doğu Türkçesine, daha sonra Anadolu Türkçesine çevrildi. Kul Mes'ud, Aydınöğlü Umur Bey için M. 1360 da Envâr-ı Suheyli'yi Türkçe'ye çevirdi, adı bilinmeyen bir yazar da nazma sokup I. Murad'a hediye etti. Envâr-ı Suheyli'nin mütercimlerinin en meşhuru 'Alî Çelebî (Ö. 950/1543)'dir. Kâtip Çelebî, Mevlâ 'Alî b. Sâlih er-Rûmî diye künyeleyip 'Abdu'l-Vâsî' 'Alisî diye lâkablandırıyor⁸. Brockelmann, 'Alî Vâsî', yahut 'Alî Çelebî diye bahsediyor⁹.

'Alî Çelebî, Envâr-ı Suheyli'yi secîli bir nesir ile Türkçe'ye çevirip "*Humâ-yün-nâme*" adını vererek Kanunî Süleyman'a hediye etmiştir. Eser, Bulak'ta ve İstanbul'da birçok defalar basılıp çeşitli Avrupa dillerine çevrilmiştir.¹⁰

5 Louis Cheikho, en eski nüshaları gözden geçirerek harekeli olarak yayımladığı Arapça "*Kalîla Va Dimna*" mukaddemesinde İbnu'l-Mukaffâ'nın, zındıklık ithamı üzerine, Mansur'un emriyle 36 yaşlarında katledildiğini, Mecusi olduğunu söylüyor (Bak. Louis Cheikho, *Kitâbu Kalîla Va Dimna* Beyrut 1950, Katolik Mat. s.v)

6 Fazla bilgi için bak. İslâm Ans. VI/552-554 ve Keşfu'z-Zunun, II. 1508.

7 Kâşîfi, Huseyn Baykara'nın veziri 'Alî Şîr Nevâi'nin saray vaizidir. Bu ismi, Huseyn'in veziri Ahmed Suheyli'nin ismine izafetle veriyor.

8 Keşfu'z-Zunun, II. 1509.

9 İslâm Ans. VI. 555.

10 Mes. Anwar-ı Suheyli The Lights of Canopus Neş. H.S. Jarrett. 630 s. 1880 de

Humâyün-nâme, tımturaklılık bakımından Envâr-ı Suhayli'yi geçmiştir. Bu bakımdan onu sadeleştiriciler veya özetleyenler olmuştur. Bunların en meşhurları, Hilâli isimli bir şairin manzum çevrisi, Şeyhulislâm Yahya Efendi'nin Humâyün-nâme'yi üçte bire indiren özeti, Mısır Kadısı Osman zâde Sâib'in "Zübdetü'l-Eshâr" isimli özeti, Şerif İbrahim Mahir Efendi'nin Humâyün-nâme'yi sadeleştiriciler eseridir, Adana'lı Ramazan zâde 'Abdulnafi' Efendi'nin "Nâfi' u'l-Âsâr" isimli manzum çevrisi ve nihayet Ahmet Mithat Efendi'nin "Hulâsa-i Humâyün-nâme" sidir.

Eserin tarihçesini bu şekilde kısaca anlattıktan sonra, şimdi yeni bulunan bu nüshanın özellikleri üzerinde duralım:

Yukarıda da değindiğimiz gibi nüsha, hem eskiliği, hem de hattı ve tezînatı itibarıyla dikkati çekiyor.

Kapak ve sahife boyutları 14X22,5 cm, sahifelerin yazılı kısmının boyutları 8X17 cm ve cilt kalınlığı 4,8 cm. dir.

Cildi sonradan yapılmış. Abdulhamid devrinde olmalı. Zira ön kapakta yıldızlı Abdulhamid tuğrası, arka kapakta yine yıldızlı hilâl var. Mor renkli kapaklara yine aynı rengin koyusundan meşin cilt yapılmıştır. Bu meşin cildin sırt kısmında enine olarak "Humâyün-nâme" yazılı. Yazının üstü ve altı yıldızla tezînatlıdır.

Kitabın tümü 441 sahife olup, her sahifede 19 satır var. Her sahifede yazılı kısım yıldızla renklendirilmiş bir çerçeve içinde. Bu çerçevenin dışında ince mavi çerçeveler de var. Kâğıdı özlü, sarı renkli bir kâğıt. Yazı, güzel bir ta'lik kırmasıdır. Hattı düzgündür. Kırmızı ve siyah mürekkep kullanılmıştır. Beyit, mısra, şiir ve âyetler kırmızı mürekkeple, diğerleri siyahla yazılmış. Sahifelerde eksiklik, yıpranma, yırtılma, silik yok; çok sıhhatli bir nüsha.

İlk sahifenin ön yüzündeki zahriye çok ilginç. En dıştaki 4,5 cm ve en içteki 3,3 cm çapında olmak üzere, en dışta geniş sarı, sonra beyaz benekli dar mavi, sonra dar sarı, sonra da biraz geniş kırmızı bir daire içinde sarı parlak zemin üzerinde beyaz hatla

کتاب همايون

نامه لعبد الواسع

جلبي رحمه الله

“*Kitābu Humāyūn-nāme li’Abdi’l-Vāsi’ Çelebi Rahimehullah*” yazılı. Sarı zemin üzeri renk renk çiçeğimsi motiflerle tezyin edilmiş. Zahriye tezyinatı ve hattı çok göz alıcı ve ustalıklı. XVI. asırda yazılmış bir kitap için böyle bir zahriye onun saraydan çıkmış olmasını akla getiriyor.

Zahriyenin bulunduğu yaprağın arka yüzü ilk sahife. Bu ilk sahifede başta 49 cm.² lik bir tezyinatlı kare var. Bu kare de iki dik dörtgenden meydana gelmiş. Alttaki dikdörtgenin ortasında yıldız tezhibli zemin üzerinde beyaz hatla (باسمه سبحانه) yazılı.

Eser,

(حضرت حلیم خلاق و حکیم علی الاطلاق .....)

diye başlıyor ve

(..... وعلى الرسول افضل الصلاة والسلام)

diye bitiyor.

En sonda müstensih'in şu açıklaması yer alıyor:

تمت هذه الارقام بعون الملك العلام على يد اضعف العباد
زين الدين لخلف الاكابر والفضام محمد سليم حفظه الله تعالى من آفات الايام
سابع ربع الاول فى بلدة الشام بحرمه محمد وآله واصحابه الكرام

Müstensih hattat Zeynu'd-dîn, bu nüshayı Şam'da 989/1581 Rebiulevvelî'nin 7. günü bitirip Mehmed Salim adına dua ediyor.